ДІЙОВІ ЛЮДЕ:

Степан Братковський — підчаший львівський; молодий ще, але жовтий, худий і знеможенпй; оброслий бородою, посивів-шою строха. В арештанськім халаті; в'язень.

Інстигатор — тодішній осудник; остаркуватий, сивенький; жовчна і злобна фігура. Поляк.

Сторож — добрячий, сердешний дід, з сивими навислими бро-вами, а від того й з суворим виразом.

Бургграбя — замковий і тюремний комендант, середніх літ; поляк.

Ксьондз — худий і блідий.

Остап — товариш Степана; молодий.

Та ся Братковська — жінка Степанова; у сні вона удав і панну, і молодичку. У сні тільки вона жива, рум'яна, а так — змарніла, бліда.

МатиСтепана — тінь старої покійниці.

Голоси хлоп'ячі, чоловічі і жіночі.

Вартові.

Діється в місці Луцьку в 1702 році; за панування Польщі,

Картина 1

Середина тюремного покою. Направо від актора ліжко, соломою вкрите; наліво — широке і високе вікно з дрібними ґратами, які 8 тилу, а самі шибки вікна чимсь замазані — прозорі лиш верхні; просто — залізні двері а кругленьким вікном посередині. Стіни в покої чорні, облупані; павутиння торочками висить по стелі, З меблів — стіл за ліжком і табурет під вікном. На столі — кухоль ВІГІ и і окраєць хліба. Вечір. Сонце грав ще на верхніх шибках у вікні і по стелі; внизу сутінь.

ЯВА І

В'язень сам.

Степан Братковський (сидить на ліжку; ліва рука прикута йому до стіни ланцюгом; у правій він дер-жить якийсь аркуш. Читав поволі).

"Належить він, ув'язаний при зброї,
Як зрадник злий, як бунтарів ватаг,
Тяжкій вині, а ще найтяжчій карі..."
(Говорить).
Обрехи й лжаї Не бунтарі ми, ні,
А вірні лиш сини свого народу!
Напасник — ти, наш вороже лихий!
Ти ґвалтом край осуджуєш в неволю
І нападом катуєш рідний люд,
Ламаючи і право наше, й волю...
"При зброї був"! Та сонного взяли,
А Тасю ще... мою дружину любу...
Ох, і згадать... холоне в жилах кров...
Де ж, де вона? Невже закатували?
(Пауза).
І хижий ґвалт зовуть іще судом?!
О моцарі, о двоязичні змії,
Вв мир кільцем гадючим обвили...
Де ж правда, де?!
(Сіпає рукою; залізо в'їдається ще більше, до крові).
Залізо в'їлось в рану,—
Так рви ж, шматуй нездатну руку сю,
Що й відплатить не зважилась катюзії
Ай! А!!
(Пауза).
Ну, й кров... Коли ж останній час,
Коли кінець? Коли б вже швидше кара!
"Найтяжча"? Ха! Тортури приганя,
Щоб чули ми і смакували смертю!
(Пауза).
Все в голові змішалось, і думки
У цім льоху вільготнім розлетілись,
А серце — геть одубло... Тіло все
Скандзюбилось і нечуственним стало...
Минають дні і ночі у пітьмі,

І скільки їх пірнуло у безодню —
Не розберу: лист жовк, зривався з віт,
їх паморозь вбирала в срібні шати,
І знов на них пишав розкішний цвіт...
А я сиджу... прикутий, стражду тілом...
А в серці — гад... і душу рве нудьга...
Хоч би зирнуть на жінку, на дитину!
Що з ними там? Де друзі, де брати?
(Пауза).
Але над все — людське поспільне горе,—
Ярмо і бич голоти!.. Тяжко! Ох,
Як боляче! Як душу шарпа туга!
Знать, відати, що море сліз, крові
Геть поняло наш гордий дух і волю,
Принижену до рабства,— й но здолать
Відпомстпти, а гнить на ланцюзі тут!
(Сіпав).
Шматуй, кривав!.. Коли б вже правий суд...
Ха-ха-ха-ха!
Брязкіт.
Ідуть?.. Сюди... До мене?!
ЯВА II
Ті ж, таінстигатор, комендант замковий, та сто-
рож, та ще одна людина, яка ховається поза плечі.
Сторож відсовує насередину столик, подав інстигатору табурет 1
відходить до дверей; в руках у його ключі.
Іестигатор (озирає в'язня, що встав; розкладав на
столі папери; по паузі).
Пан одібрав осудний лист?
Братковський (поглядав спокійно, трохи згорда).
Давно.
Інстигатор
У в'язня кров... Для чого ця жорстокість?
(До коменданта).
Знять кайдани!

Сторож кидається, здіймає.
Братковський (мовби до себе).
Як, знять? Що то за знак?
Інстигатор
Сподіванка на милосердя зверхнє.
І я прийшов його оповістить:
А коли пан по щирості відповідь
На запніи мої подасть, то вмить
З цієї тюрми на світ він вийде вільним
В обіймища коханої сім'ї,
До вогнища...
Братковський (зрушений).
До кревних? Боже милий!
А чи живі ж жона і немовля?
Інстигатор
Живі, живі! Я випустив на волю.
Братковський
Жона... дитя... і воля! Ах, яка
Спокуса то!.. Мій пане... Бог відплате!
Тобі я все... Не скривджу словом,..

Інстигатор
Так,
Я віру йму; ми будемо друзями...
Братковський
Друзями? Ех!., що хоче пан?
Інстигатор
А ось:
Учинки злі, на котрих пана взято,
Ти визнаєш: несила їх зректись!
Братковський
І так, і ні! Помилки суть чималі.
(Показує на папір).
Тут зрадником зовусь я, бунтарем...
Хіба ж любить отчизну свою — зрада?

Хіба ж стоять за кревних — вчин лихий?
Та все ж мене учили навіть в школі,
Щоб не щадив за рідний люд життя!
Та сам Христос, розіп'ятий катами,
Пророк, що несть любові більш над ту,
Яка віддасть за друзі свою душу...
Інстигатор
А друзі хто?
Братковський (гордовито).
Ті, що й були... Чого ж
Любить своїх — тепера лиходійство?
Інстигатор
Де влада й міць — там мусить бути й рід.
За нами міць, так ми тепера й друзі.
(Дражливо).
Наш стан і меч — отчизна вам!
Братковський (усміхається гірко).
Ха-ха!
Так, знать, кулак — єдиний батько в світі,
Тяжке ярмо — єдина благодать.
(З більшим запалом).
Різки й канчук — єдиная святиня?!
І силі тій сліпій лишень молись?
А люд, братів, отчизну, навіть бога
Ваалу кинь під ноги?
Інстигатор (розлютовано тупав ногою).
Цить! Мовчи!!
Ти гордий зух! Запеклий суповстанець!
У! Я тебе!
Сратковський (спокійно).
Що ж, панська воля! Хтів
По щирості, чого бажав добродій...
Інстигатор
По щирості? Ти був за ватажка?
Братковський

Велика честь; ще ми не шикувались...
Інстигатор
Ще ні? А хто ж там керував?
Братковський
Усі!
Інстигатор (нетерпляче).
Ну, хто ж та хто?
Братковський
Товаришів не видам.
Інстигатор
Але ж у тім рятунок твій!
Братковський (гірко).
Невже?
В продайпості, у клятьболомстві, зраді?
Як йогомосць мене не поважа!
Іудою не був: за жодну ціну
Ні вірності, ні честі не продам.
Інстигатор
Коли життя, і смерть, і всі тортури
У тій ціні?
Братковський
Хоч пекло навіть все!
Інстигатор
Чого-чого, а пекла ти скуштуєш!
Нам відомо, що в зв'язку єси був
Із Іскрою, із Палієм-псявіром,
З Мазепою, з Москвою злитись хтів,
Підбурював все бидло...
Братковськпй (усміхається).
Коли звісно
Усее вам, то нічого й питать.
Інстигатор (скажено).
Ну, почекай! На кутні засмієшся,
Не те співать на дибі станеш ти
Чи на жару...

Братковський (а презирством).
Вельможний пан осудник
Шанує ж честь, і гонор, і повин...
Інстигатор
У шляхти-но!
Братковськпй
То нащо вам мерзота?
Хто здатен пак своїх братів продать,
То той і вас...
Інстигатор
О, певен я!.. Одначе
Нам треба знать, хто наші вороги...
(По паузі).
Щоб примирить з новим їх берлом...
Братковський
ПанеІ
І довгий час тих ран не заживить!
Інстигатор
Так думаєш?
(Встав і пройшовся. Далі підійшов і щось тихо шепоче
коменданту, одвівши його вбік).
Упертий пес, ввірюка!
Комендант
Схиамат лихий.
Інстигатор
Хоч би в однім попавсьі
(Хутко сідає; до в'язня).
Нам хтілося б, щоб всяк піддапець наш
Припав чолом до стоп святого папи;
Не для того, що кращий наш костьол,
Бо бог един і віри всі хороші,
А для того, що релігійна різнь
Лиш появля злобу та свару в панстві,
І певність єсть лиш в одновірцях...
Братковський

Ні,
У ґвалті пак над вірою розрада...
І я прошу про віру залишить:
Коли братів, родини і отчизни
Не зраджу я, то віри вже й повік 1
1нстигатор
Ну й овшем. (Тихо). Бт, тварюка безнадійна!
Ти бунтував нарід, озбройпо бивсь,
Коли взнли?
Братковський
Чи не в одній сорочці...
Інстигатор
Єсть свідок тут, що в'язневі ствердить.
Братковський
Запроданець?
Інстигатор
Ні, приятель найпершийі
Братковський
Не може буть!
Іпстигатор
Але напевно так!
(До свідка).
Одкрийся, пан, і вияви!
Свідок виступив і зараз змішався.
Братковський (сплеснув руками, глянувши).
Мій боже!
Остап? Мій друг? Надія наша вся?
Орел-козак? Палке, завзяте серце,
Величний ум... незрадлива душа...
І ти, і ти запродався? Чи зрікся
Святих думок?
Свідок за кож цим словом проймається мукою.
Інстигатор (б'є по столу кулаком).
Ні слова!.. Ну, свідкуй!
Братковський (з несамовитим палом; чути в го-

лосі сльози).
Свідкуй скоріш!.. Лобзай!.. А ви, катове,
Рвіть серце се!.. О, муки ваші всі —
Ніщо, ніщо перед таким стражданням!
Для чого я дожив сього часу?
Що станеться з тобою, Україно,
Коли тебе найкращії сини —
Ради страху, ради мамони — зрадять?
Над всім святим то регіт, глум...
Інстпгатор (аж посинів, затупав ногами).
МовчиІ
(До свідка).
Чекаю я!
Свідок (ламає руки).
Не можу!.. Він безвппний!
Карай мене!
Інстигатор (скажено).
В заліза взять!
Сторож (бере свідка за руку).
В ту ж мить!
Разом виходять.
ЯВА III
Інстигатор, Братковський і комендант,
Інстигатор
Упертий ти!.. Завзятий, але щирий...
Одно лиш жаль, що впертість навісна...
(Пауза. Зміняв тон на м'який).
Кує нам зло... Ну, може, милосердя
Розтопить лід ворожої душі
Й тепло її огріє нас. (Коменданту).
Як в'язень
Себе тримав? Не ґвалтував?
Комендант
Ні, ні!
Був мовчазний та тихий...

Інстигатор

От і любо!

(Двозначно).

До завтрього лиш тут він... Певен я,

Що ранком жде його широка воля.

Як вільному — і страву, й все...

Комендант (зітхає).

Гаразд!

Інстигатор

За ласку цю, сподіюсь, пан оддячить?

(Підкреслює).

Бажалося б нам другом пана мать,—

То є ще час...

Братковський (зрушено й радісно).

Пан інстигатор бачить

Всього мене: не криюсь я ні в чім

І не мінюсь... а за добро я вдячен.

Інстигатор

Подумай ще! Зваж ро-зу-мом!

Комендант (виразно, значно).

Змір-куй!!

Інстигатор з паперами, а комендант за ним виходять. Чути, як замикають засувом двері.

ЯВА IV

Братковський сам.

Братковський

Надію дав... Пророчить милосердя...

Все обіця — і волю, й втіху, й рай,

Щоб спокусить... Запроданців чимало...

Всіх знаджує і золото, і страх!

Напасник наш гнітить і душу, й розум,

Зневагою отруює борців,

І множаться перевертні... Що ж, дума

Й мене купить?..

(Пауза, Показує на двері).

Не зложиш ти ціни,
І всі твої спокуси розпадуться!
(Пройшовся).
Я їм на щось потрібен... і мене
Хотять вони пустить на волю... Може,
Щоб більш піймать зі мною? Байдуже!
Поборемось, аби тільки свобода!
Ох, солодко як слово це дзвенить!
Знов вільний рух... окрилені надії...
Сім'я моя... брати мої, народ...

ЯВА V

Братковський і сторож.

Сторож (приносить страву і малу шклянку вина).
Вечеря ось! (Відходить і журно погляда).
Братковський (оглянувши).
Ой-ой, які розкоші!
І каша, й борщ, печеня і вино!
Півроку був на хлібі та цибулі,
То й боязко цю страву поживать...
Що визнана ця ласка?
Сторож (одвертається з зітханням).
Милосердя...
Тут звичай є: хто покида тюрму,—
В останню ніч того вітають гойно...
Братковський (хутко).
Так в склепі цім моя остання ніч?
Сторож
Либонь, що так...
(Змахує рукою щось а вій).
Але я пану раджу,—
Не гребати бажанням їх...
Братковський (починав вечеряти).
О ні!
Бажання їх — шельмовство! Зроду-віку

Не зраджу я України!.. Ти сам,
Здається, наш по крові і по вірі?
Сторож
З Подолії.
Братковський
Я й думав, що земляк...
А тут давно?
Сторож
Та, може, літ за двадцять.
Приставили... несила...
Братковський
Але все ж
Ти не забув пі мови, ні родини?
І рідний край ти любиш?
Сторож
О, ще й як!
Одно тільки мені і сниться, завжди:
Веселий край — степи, гаї, садки,
Білесенькі та чепурні хатини,
Нив золотих хвилясті килими,
Ясні річки, окутані лугами,
Братерський люд, і мова голосна,
І чарівча та чула наша пісня...
Ох, любий край, дорожчий ти за все!
Братковський
Дідуню мій, коханий та хороший!
(Обніма).
Ох, цей віщуй (на серце) давно тебе пізнав,
Бо душі в нас коханням і прихилом
Одним горять... І як же радив ти —
Продати рай, від неньки одцуратись?
Сторож (замішаний).
Ох, боляче... Але життя... Хто зна...
Прикинутись... а потім... вже на волі
їх одурить... Бо вірить тим катам

Не можна, ні!
Братковський
Але ж оці всі пільги
Віщують...
Сторож
Ех! Не можу... Так, добро;
Але проте вірніше збутись ласки,
Приспать злодюг і в Київ утекти...
Я б сам поміг.
Братковський (кидається, обніма).
Мій голубе, спасибії
Я й не гадав, щоб пильний вартовий
Мав золоте, прихильне, щире серце:
Ти все мовчав, на слово не вважав
І лиш проймав з-під сивих брів очима.
Сторож
Хотів усіх злобою ошукать,
Щоб виждать час, дать способи на втеки...
Ще не пора... Ех, лихо навісне...
Так зразу!.. Ох, як жалко тебе, панеї
Прикипьсь, молю,— і визволю... О, дай
Лиш час мені, відсунь пекельну хвилю...
Прикиньсь, згодисьі
Братковський
Але того не варт...
Паскудитись не хочеться і словом...
Проте невже у них на думці смерть?
Сторож
Крий господи... може, й свобода,,.
Братковський (кладе йому на плечі руку).
Бачиш,
Як випустять, то я їм натякну,
Що їх думки зміркую на дозвіллі...
(П'в вино).
Ох, і вино ж! Аж стукнуло в чоло.

Ну, та й обід! По голоду — се учта
Крулевська,— ні, пишніша!
Сторож (хита головою).
Краще все ж...
На свій талан покластись...
Братковський
Друже любий!
Як визволюсь, і ти до нас спіши —
До плес ясних, до зор яскраво-тихих...
Моя сім'я тебе полюбить...
Сторож
Ох,
Прикипьсь поки...
Братковський (сміється).
Ти все своє, мій діду?
Сторож
Як прийде хто, то ніби здайсь... А то
Спочинь, засни й свою стражденну душу
На божий звол, на милость його вваж...
(Богобійно зложивши руки).
Дай, господи, яви незмірну ласку,
Ховай його від лиха!
(Забира хутко І хапливо посуд, щоб заховать свою сльозу).
Братковський (лишав собі шклянку а вином).
Діду, стій!
Вікно мені це відчини, благаю:
Я ж ґрат отих зубами не вгризу,
А лиш нап'юсь повітря...
Сторож (одхиливши вид).
Можна, заразі
(Одсовує чи одчиняв вікно і хутко виходить).
ЯВА VI
Братковський сам.
Братковськпй (приник до вікна, не надихається).

Як хороше! М'яке повітря... дух...
Життя струмком гарячим лине в перса,
їх втіхою колишньою сповня.
Ох, дихаю і не надхнусь... мов п'яний...
Весна, весна! Як красен божий світ,
Як сонечко відрадісно мигоче
І променем надію окриля!
Ген квіточка, і ластівка як жваво
Купається в повітрі, то зника:
Ох, вільно їй і весело в просторі!
Життя і рух!.. А тут могильний склеп...
Он — чорно як: яскраве пасмо світла
Не подола тут мороку... Труна!
Коли б на світ! Хоч би поглянуть зверху
На вулицю, на бідолашний люд,
Що від иужди, від праці аж зігнувся...
А б'ється все ж за знищене життя...
Хоче піднятись на ґратах вгору, але зривається — рука скаліче-
на; пробув присунути стіл, але чув пісню і знов припадав до ґрат.
Хор за лаштунками зближається, дужча і поволі стиха.
Хор
Ой у полі два явори,
Третій зелененький;
Занедужав у дорозі
Козак молоденький.
Лежить козак під явором,
З СИЛОНЬКИ знемігся;
Над ним КОНИК вороненький
Тяжко засмутився...
Один собі, без дружини,
Без отця, без неньки...
Тільки сіеп його вкриває
Та крюки чорненькі.
Братковський (схиля голову на грати і слуха).
Натомлені, намучені з надсади,

А все-таки співають: горе й скрут
Дзвенять, гучать у звуках тих чудових...
Ох, як давно вже чув я рідний спів,—
Ще в матері покійної моєї...
Всі спогади, всі болещі душі
Прокинулись у серці і їдкбю
Гризотою видавлюють сльозу...
(Втирав очі. Пауза).
Ріднесенька моя матусю! Сина
Лишила ти нести тяженний хрест,—
Сама ж давно спокоїлась в могилі...
Устань, поглянь, на що він перевівсь!
Чи схожий він на те хлоп'я веселе,
Якому ги співала все пісень
Палких, сумних? Якому ти змивала
Не раз, пе два дрібними шовк волос,
Якого ти учила мужньо битись
З напасником, з гвалтовником лихим
За рідний люд, за правду і за волю...
Ну, от і бивсь, добився... (Гірко). Ха-ха-хаП
Меткий борець у путах, у темниці,
Знесилений, скалічений зовсім!
(Підходить до столу, сіда і схиля голову на сперті на стіл
руки. Пауза).
Хор (співа pianissimo)
Умер козак без дружини,
Без сестри, без брата,
Лиш зостались на поминки
Степові орлята.
А над трупом буйний вітер
Застогнав помалу,
Заплакав дощ, та хижий звір
Збігся на поталу...
Братковський (за першим куплетом підводе го-
лову, а за другим знов підходить до вікна і приника до

ерат).
Умер... Один... без брата, без дружини;
На похорон злетілися орли;
Заголосив над трупом буйний вітер,
Та дрібен дощ зросив його слізьми...
І зникло все, чим трудне серце билось!
Так і мені... якеєсь пречуття
Гадюкою ворушиться у персах...
І любий дід щось натяка, зітха...
Ой, як би ще хотілося пожити!
Я радощів лиш краплю скуштував...
Прикинутись?.. Благає навіть сторож
(починав ходити)
Малйзною їм поступитись?.. Так —
І одурить... Але це все ж шельмовство?
(Стає).
Ну, в боротьбі... (Вагається, знов іде).
І розум дозволя...
Без хитрощів і січі не буває...
(Зупинивсь. Глянув у вікно).
Як пишно там: радіє всяка твар,
Все радістю втішається... Ой, знада!
Ну що ж? Піддайсь?.. Жона і син живі,—
Для них я теж потрібен... Мамо, мамо!
З'ясуй мені, чи не збрудню я стяг,
Чи не куплю утіхи я за зраду?
А ти, а їй що скажеш, сину мій?
Що ти мені порадиш, зірко Тасю?
Ох, тяжко як! Та я б же хтів пожить
Не для своїх потіх, а задля миру:
Хоч труд який лишити для сліпих,
Чи їм віддать життя мізерне в січі,
Стинаючи гартовані мечі,
А не в льоху, як тут... Ой боже правий,

Як я ослаб, знемігся і зомлів!
(Припадає головою на стіл; видко, що ридає).

ЯВА VII

Голоси за вікном і на дворищі
Голос перший (віддаля). Гей! Кликніть там хто пана коменданта!
Голос другий (під вікном). А нащо?
Голос перший. Поклич, коли кажуть, та й цить!
Голос другий. Чи ба! Парсона! Пан комендант спочива, не велів турбувати.
Голос перший. А ти потурбуй, бо прибула якась пані з пропускним листом від пана старости.
Голос другий. Ось ця мені скаже, де пан? Гапко, куди-бо ти?
Голос жіночий. Геть к бісуі
Голос п ерший. Держи її І
Голос жіночий. Отже ляпаса дамі
Голос другий. Та не пручайся!
Голос жіночий. На ж тобі!
Чути ляск.

Голос

перший. Ловко!

Регіт. Далі жіночий писк. Вигуки.
Голос жіночий. їй-богу, зараз до пана!
Голос перший (кричить). Збуди, збуди пана коменданта: треба!
Регіт і гомін стихли, чути брязкіт рушниць.
Голос третій (ближче). Слово?
Голос четвертий ґдалі). Луцьк!
Голос третій. Гасло?
Голос четвертий. Звитяга!

Голос третій. Тут вартувати до світу; а по зміні
дві лави міліції на майдан!
Голос четвертий. Чого?
Голос третій. По потребі гродського суду.
Голоси стихли. Брязкіт помалу зникав. В'язень нічого мов і не чув}
нарешті підводить байдуже голову і потирав чоло рукою. За вів*
ном чути, наближається весільна музика і співи.
Братковський. (до вікна).
Весілля? Так: і князь, і поїжджани.

Хор

(чоловічий).

Хвала, хвала матусі,
Що встерегла Марусю;
Добру її учила,
Красою наділила.

Хор

(жіночий).
Ой казали воріженьки-люде,
Що Маруся недобрая буде,

А вона добра, добрісиньна.
Як рожа повнісенька!
Хор (спільний з музикою).
Ой гоп, та помалу,
Лізе батько до причалу,
А матуся не пуска,
Бо човнина, бач, хистка...
Ой гоп, таки так!., і т. д.
Чути: музику — бубон, танці, вигуки, гомін.

Голоси (близько). Чи ба! З червоного корогвою!
В червоних квітках! А садить як козак! Гля! Гля!..
Голос жіночий. Авжеж, краще, ніж ви, лежні!
Голос другий. А, йти тут?
Голос жіночий. Не лізь! Помиримось! Ставай до
танців!
Сміх.
Голос другий. А що ж? Давай!
Голоси (близько). Ловкої Присяйбі! Аж матнею мете.
А Горпина? Так і дрижить все, аж намисто підскакує!
Голоси жіночі. Ану ще котра! Даром музика!
Голоси чоловічі. Сади! Ріж!
Регіт і крик.
Го-го-го!
Музика стихав помалу.
Братковський (як стих на дворищі гомін, а му-
вика оддалеки ледве луна).
Солодка мить людського щастя-чаду,—
Між хмар нудьги, між моря сліз гірких,
Крик радісний від п'яної отрути,—
Між лементу з-під канчуків, бичів...
А що ж, і мить утіхи — нам за щастя,
її лови,— не вернеться назад!
Голос коменданта (під вікном). Яка там наг-
лість?
Голос перший. Ось пані з декретом.
Голос коменданта (відходячи далі). Яка там
ще пані? Вже пробили восьму годину.
Голос пані (дальше). На милосердя, пане!
Братковський (стріпонувся, вхопившись руками
за голову). Голос, голос знайомий... Вогнем пройняв
серце... Хто то? (Піднімається на грати, але не вдержу-
ється).
Голос коменданта. Сьогодні неможливо... закон:
після восьмої години в'язнів не випускають... а завтра;

тільки рано... на світанні.
Голос пані. Я цілу ніч тут простою. Мене все не пускали зі Львова... Насилу вирвалась...
Голос коменданта. Кохана моя пані... прошу до мене.
Голос пані (близько). Господь оддячить пану! Я так намучилась!
Стихають ступні.

ЯВА VIII

Братковський саи.
Братковський
Вона! Вов а! Моя єдина Тася!
Ох, серце се розірветься в шматки,
Не витрима такого щастя-втіхи!
Удосвіта мені настане рай...
А я, сліпець, ще ремствував на бога!
(Згортав руки).
Пробач, прости!.. (Пауза).
Ні, смуток геть тепер,
І пречугтя під ноги! Знов надія!
Знов сила гра, ширіє знов душа!
Тепер уже напевно визволення!
(Ходить).
Ох, закипить робота ж! Ще знайду
Товаришів і велетнів по духу...
Не вмер іще ти, краю мій! О ні!!
(Пауза).
Почув її, мою голубку тиху,—
І ожило у мене все, і знов
Ключем кипить моя юнацька сила,
І сяє світ... Он — промінь той упав,—
І золотом взялася павутина,
А зникне кін — і сумно стане враз,
Жалобою укриється вся стеля...

(Пауза).
Зловить би ще прощальний промінь той...
(Пробув піднятись на гратах, але марно; підносить стіл,
злазить на його і спинається на найвищі грати).
Ах, осьде він, червоний та яскравий,
І сонця край... мов крапля крив'яна...
Прощай, прощай до завтрього, до ранкуі
Устань же знов і привітай мене,
Озолоти хвилину визволення!
Голос (під вікном).
Гей, в'язню, гей! Назад мені з вікна!
Братковський
На хвилоньку, поки он сонце зайде!
Голос
Назад, кажу! Не то уб'ю!
Братковський (зскакує).
О звір!
Чого гарчиш і вищиряєш зуби?
У, наймити, запроданці! Свої ж,
А з ворогом знущатись навіть ралі
Над браттями!

ЯВА IX

Ті жі комендант із сторожем.
Комендант
Не вільно на вікно
Спинатись тут!
(Сторожу).
Вмить зачини наглухо!
Сторож зачиняв; відносить стіл. Знову — тиша й темінь.
Вже почекай до ранку!

Братковський

Тут жона?
Комендант

Побачиш сам... Ти помолись, спокайся...
Ось книжку я приніс...
Братковський (хутко бере).
Святе письмо?!
(Цілує її).
Комендант
Так. Сподівайсь на ласку... Ну, до ранкуі
(Виходить із сторожем).

ЯВА X

Братковський сам.
Братковський (стоїть який час, притуливши
книжку до лона).
Ти подаси з небес, моя матусю,
Свій глас мені оцим святим письмом.
Починається за лаштунками тихий молитовний хор. Він тягнеться
впродовж монологу.
'{Переходить з книжкою до столу, що стоїть біля ліжка
на передкону. Читає тихо. По паузі).
Святі слова... наказ мені... з-за зор...
Так, в стражданні за правду є звитяга
І часом смерть сильніша за життя...
(Читає тихо. По паузі).
Високий стяг за рідний люд, за правду
Підняти слід на очі й ворогам,
А не ховать його від миру пбтай.
Борись за люд, погинь за люд і тим
Звитяж других і засмути деспотів!
І я вагавсь? Ще мить була боріння?
Життя мене спокусою взяло
І чарами сп'янила світня втіха...
О, знади прічі Що б тут не сталось, ні,
Не поступлюсь ні кроком, ані п'яддю...
(Пада на коліна).
Пробач мені, благий, всесильний боже,

Пробач вину лукавому рабу:
Душею я знемігся; довгі муки
Знесилили і волю мою, й міць...
(Принада головою до столу).
Завіса

Картина 2

Декорація та ж, тільки на кону темно, а світиться лише одно круг* леньке у дверях вікно, мов око сови. Столик по сей бік ліжка.

ЯВА І

Братковський сам.

Братковськпй (лежить на ліжку головою до ари~ телів; повертається, прийма найпридобнішу позу).

Спокійний я... зневір'я геть пройшло,
Я свій новин святий не занехаю
І донесу на раменях свій хрест...
Як тихо скрізьі.. За муром тільки мірно
Побрязкує безсонний вартовий...
На серці теж — і лагода, і тиша...
(Пауза).
Півроку я все скорчившись лежав,
Та й то ланцюг і тіло рвав, і муляв;
А от тепер аж чудно, що без пут;
Так солодко на ліжку простягтися,
Мов на царській перині... О, за пух —
Солома ця! І всі турботи... всі... (Засипає).

Останні слова говорить сонно. Ледве скінчив їх, починається тиха мелодична музика на народних мотивах, тільки прокидаються у їй і збурені поривання; на самім прикінці знову тиха музика, мов тиша перед бурею, вводить в нову картину.

На задній стіні, що проти зрителя, з'являються хмари; за ними сті- на зникає. Коли розходяться хмари, то уявляється така картина: байрак глибокий, окритий 8 усіх боків скелями і нависли дере-

вами; вглибиш видко—чорнів якась печера. Ясна місячна ніч. Дія діється і в байраці, і в кімнаті, аж до ліжка.

ЯВА II

Тася сама.

Та ся (вбігав). Я перша... Ще нікого нема!.. Попередила й Остапа." А чи тут же зібрання?..

ЯВА Ш

Панна Тася і Степан Братковський.

Степан (той же в'язень, тільки молодий, без бороди, s маненькими усами). І ти тут, Тасю? Сама прийшла у таку пущу вночі? То шаленість!

Панна Тася. Я не сама; я з Остапом.

Степан. А де ж він?

Панна Тася. Пішов дозором.

Степан. Але все ж необачно, моя люба: тут спілка мужніх, бойових сил, а для тендітних створінь вона небезпечна; жоноті тут не місце!

Панна Тася. Коли річ іде про долю народу, про вборону отчизни, то й тендітні створіння мусять віддати свої сили... тут не може бути ні пань, ні панянок; тут всі рівні! І всі понесемо ми життя за родину! А коли ще на те покликав Степан, то й пекло мені — не забара!

Степан. Єдина моя! (Стискав їй руку).

ЯВА IV

ТіжіОстап та другі бунтарі

З усіх боків тихо з'являються різні люде — і молоді, й старі; більше міщене, прості люде, де-не-де видко й козаків.

Степан. Що, всі зібралися, братове?

Голоси, Всі, всі!

Степан. І всі свої, вірні? Іуди якого нема?

Голоси (передні). Здається.

Г о л о с и (дальні). А хто його зна!

Десь' віддалі чути сміх.
Степан. А вартових поставлено?
Остап. Стоять. Я сам обходив.
Хтось (здалеку). Стоять. Ха-ха!
Усі переглянулись.
Пауза.
Степан. Ну, братове, ви відаєте, чого ми зібрались?
Останній скрут: знемагав народ у тяжкій праці, затягло
рабське ярмо ваші шиї, під кормигою гине огчизнаї
Голоси. Гине!
Лував смутно: "Гине". Сова десь вагоготала. Усі здригнулись,
Степан
Напасник в нас пограбував цілком
Добро, права, всі вольності і працю;
Запріг в ярмо, як бидло, і дере
З рабів своїх нікчемних по три шкури...
І то не все: ще душу відбира,
Напастуе, щоб ми зреклись родини,
Минулого всеславного, батьків
Могил чесних і предківської віри;
Ґвалтує враз, щоб зацурали ми
І мову, й рід, звичаї й обичаї,
Щоб стали всі безправними, як пси,
Й пошилися в ворожу, хижу шкуру.
С е л я н е (вільшина).
Так, правда: скрізь напасть, сваволя, ґвалт!
М і щ а н е (меншина).
Ох, тільки як побореш оту силу?
Остап
Проти пожа підняти треба ніж!
Козаки
Ніж! Ніж! Ого!
С е л я н е (одні).
На ніж пак треба й сили,
Бо вирвуть з рук...

Селяне (другі).
Та нас і полоснуть!
Селяне (треті).
А де її ти візьмеш?
Міщане (одні).
Яку горстку
Роздавлять враз, а хмари не збереш...
Міщане (другі).
Після таких-от жартів і збивали
Вкінець права...
Луна (здалека): "Вкінець! Вкінець! Вкінець!"
Остап
Про те-то й річ, що ми робили опір
Загонами малими — там та сям,
А не збивали їх в велику силу!
Козаки
Нам треба всім злучитись у одно!
Сова з лісу: "Го-го!"
Селяне
Згромадитись... так, так!
Міщане
А може б, теє...
їм попустить там що-не-що... і тим
У ворога щось виторгувать...
Степан (сплеснув руками).
Боже!
Та чим же нам ще поступитись, чим?
Здається, вже усім ми поступились:
І батьківське наслідця віддали,
І землі в нас відібрані панами,
І надбане мозолями добро,
І вільності, і сила наїла, й праця,—
Так чим же ще вклонитися чолом?
Віддать дітей собакам на поталу?
Чи пхнуть жінок і сестер псам на глум?

Чи вирвати на поквил їм і душу?
Та хоч бп й все на ласку віддали,
Хоч би лягли й кістками їм під ноги,
Над немічним не змилується кат:
Лиш силою відбити можна волю,
Придбать права, завоювать буття...
Так скрізь велось і буде так довіку!
Голоси (спочатку поодиночні, а далі гуртом).
Так! Правда! Так!.. Дрючком лиш од вовків.,
Лежачого й та таре б'ють... Всім встати!!
Кін темнішав, чути віддалі глухий гуркіт грому.
Степан
Суть, братіє, загальні нужди всім —
І людові, й немовлючому звіру,—
Потреби то і шкури, і нутра:
Немилі всім і канчуки, й неволя,
І холод злий, і голод, і вогонь,
Та на катів тяжка, невпинна праця...
Те чує всяк і під'яремний віл;
А суть права ще вищі за ті нужди —
Права душі — дар божий всіх людей
І кожного ще племені надання,—
То як же нам душі не боронить,
Коли у їй єдиний образ божий?
Збруднить його — то значить звіром стать,
Ні, гірше ще... того-то й прагне ворог!
Гурт
Не буть цьому! Душі не продамо!
Поляжемо кістками за святиню!
Дехто з міщан
Поляжемо, а не добудем прав,
Бо в ворога непереможні сили!
Селяне (вільшина).
Вам страшно, а? Запроданці лихі!
Ви за живіт, за ласощі — до зради?

Як гинути, то гинути гуртом!
Остап
Або добуть права собі і волю,
Або всім смерть!
Степан
Ганеба гірш за все!
Яке життя — під канчуком, в кормизі?
Гурт
Всім за ножі! Степан за ватажка.
Всі
Степан! Степан!!
Щось завило. Блискавка. Грім. По лісу пролунав регіт.
Степан
Клянусь, брати, що ні скарби численні,
Ні любощів ненаситимий пал,
Ані прихил до кревних і до друзів,
Ані погроз, ні мук смертельних жах
Мене з шляху думок моїх не звернуть
І зрадою душі не забруднять!
Клянусь віддать усе життя за благо
Окривджених і знищених людей!
Всі
Степанові вовіки слава, слава!
Степан
Кляніться й ви!
Всі (виймають ножі).
На гострих сих ножах!
Або нам смерть, або загине ворог!
Хай зраднику ніж горло перетне!
Всі клянемось!
Степан (виймає ніж).
За волю, за свободу!
Страшний вибух грому, блискавиця. Всі жахнулись.
Голоси (з лісу).
Нас обійшли: рятуйся, хто здолав!

Всі кинулись, зникли. Степан з Тасею теж бігли за всіма; але скелі й дерева заступають їм вихід. їх розпачливі рухи. Темінь страшна: тільки ріжуть її блискавиці, та чорна печера починав світитись.

Степан

У пастці) А! Нас злапають.

Тася

Байдуже!

Укупі вдвох вмирати охвітніш!

Степан

Дай руку!

Тася

Ось! І на життя, й на страту!

Страшенний грім, блискавиця; з глибини печери вибухав полум'я, і в йому з'являється якесь страшидло,

ЯВА V

Музика проводить появу страшидла; за ним опівая * о р ба" сів, иовби вив страшидло.

Страшидло

Я — влото;

Вся цнота

У дзвоні моїй;

І волю,

І долю,

І міць куплю НИМІ

Я — сила,

Могила

І волі, й життя;

Єдиний

Людині

Закон на буття!

Я — влада;

Все пада

Владарству до ніг;

Клейноди

Міцноти —
Ярмо та батіг!
Всі ваші
Натхнення
Й добутки наук
Мені — на зміцнення,
А вам —
Задля мук!
Грім — і все зникло; знов мур і двері. Останній куплет співається ще раз і по зникненню картини.

ЯВА VI

Братковський сам.

Братковський

А, що се? Сон? Чи наяву все бачив?
Минуле знов вернулось?.. Ні, тюрма...
І ніч, і тьма... і ген совине око...
Ох, і який же лиховісний сон!
Страшидло! Бр-р-р!І Князь світу — темна
сила,
І все трощить... Невже ж знаття і світ,
Невже любов, братерське поєднання
Не перетнуть ту силу навісну,
Що ґвалтом скрізь гнітить і волю, й розум,
Грабуючи в трудженних щастя?.. HL
Не може буть, не може того статись!
Єсть правда тамі (На небо). Творцеві вірю я!
Господь сей світ створив не на знущання,
Не на користь зажерливих катів,—
А на добро, на щастя всьому люду..,
Колись же ти бездольців захистиш
І виметеш озвірену мерзоту,—
Приіде-бо і царствів твоєї
(Замислився богобійно).
Ах, і вона, моя зоря єдина,
Мов тут була; немовби ще луна

Між мурів сих її сріблистих голос,
Мов чую ще стис теплої руки.
Ой, тут ти, тут! І ранком я побачу
Тебе, мою незрівняну красу...
Як по тобі я занудивсь пекельно!
Коли б ся ніч пролинула мерщій!
ЯВА VII
Братковський, ксьондз і сторож.
Сторож входить із свічкою, ставить її на стіл; за ним ксьондз.
Сторож (набік).
Нещасний, ох! (Пішов за двері).
Ксьондз
Благословення й мир!
Чуваєш все? Не спиш?
Братковський
Велебний ксьонджe,
Чим заслужив...
Ксьондз
Що я сюди прийшов?
Тим, що і ти, нещасний в'язень...
Братковський
Але
Я ж вам схизмат?
Перед святим отцем
Всі рівні ми — і вірні, і заблудлі.
Братковський
Так я ж себе й заблудлим не лічу,
І егомосць даремне час прогаїть,
Коли мене задума навертать
На праведну великопанську віру.
Ксьондз
Я знаю, ти освічених думок
І Соці я науку поважаєш:
Вона ж жене ненатлий фанатизм,
А лагоду провадить між народів...

Братковський
Так, наш псалом — всі віри поважать,
Не запрягать в ярмо душі живої,
Не ґвалтувать над розумом чужим,
Не нищпти у люду його волі
І не творить з братів собі рабів...
Ксьондз
Що ж, спну мій, коли всі віри ціниш,
То ту прийми, яка сильніш за всі,
Яка тебе зрятуе від напасті
Г владу дасть творити всім добро,
Виховувать свої питимі мрії,
Кохатися в улюбленій сім'ї,
Радіти, жить...
Братковський
Спокушуєш, панотче...
Латинство йде проти моїх засад
І вроду їх провадить не попустить;
Але чим більш принади наддаси,
Тим більш вона в душі огиду зірве;
Як у чужих шаную я думки,
Так і свої шаную непохибно:
Не торгував я ними й не продам
Своїх святинь за жодні блага в світі!
Ксьондз
Не продаж то, коли задля других
Мализною поступишся, мій друже!
У боротьбі а напасником не честь,
А розум всім керує...
Братковський
Розумію:
Для друзів все — і серце, і життя!
Для других я віддам себе в офіру,
Для себе ж — ні, не поступлюсь на крок!
Ксьондз

Стій, вислухай мою пораду, сину.
Я знав тебе раніше і ціню
В твоїй душі доброти незлічимі;
Ти віруєш у правду пресвяту,
А правдою самою не посунеш
Між кривдою у панстві гвалту й лжі,—
Боротись з злом тра хитро, мудро, потай,
Не гребати середком ніяким,
Аби мети своєї досягнути:
В тім розум єсть звитяги в боротьбі!
Я католик і зверху — раб покірний,
Але тії деспотії не чту:
Я прагнув би щобільше прав і волі
Для розуму, для серця, для душі;
Проте кричать по стогнищах не стану,
Бо і мене, й думки мої уряд
Задавить враз,— його ще перевага!
Я вірним лиш признаюсь крадькома,
Щоб ширити мої думки потиху...
Ти галас зняв зарано, сину мій,
І хибу ту тобі поправить треба.
(Пауза).
Хоч і послав мене сюди уряд,
Але прийшов я з щирим, теплим серцем,
Клянуся всім,— хоч вір, а хоч не вір!
Не для себе поступишся, для других:
Без пастиря ж погинуть вівці всі...
Себе зрятуй, то тим і їх зрятуєш!
Братковський
Для чого ж їм той зрадник? Іще гірш
Розпудиться зневажена громада,
Як гетьман сам збруднить, злама свій стяг.
Але скажи по правді, отче любий:
За зраду лиш мені дають життя,
За вірність же мене жде смерть?

Не знаю.,
Вони, либонь, тебе пустити хтять,
Але на їх я не звіряюсь слово,
Бо в боротьбі слів гонору нема,
А єсть одна омана й ошуканство.
Тут — хто кого. Одна мета у всіх —
Противця вбить і роздавить п'ятою!
Тобі хотять пожаловать життя,
Щоб ласкою тебе цілком купити,
Вважаючи, що ти лишень один
Поспольство враз здолаєш у гнобити:
Я певен в тім, що за тобою вслід
Товаришів всіх випустять на волю;
Уряд бажа схилить вас на свій бік,
А не карать на голову, бо страта
Часами ще підбурює думки...
А віру ти... на час...
Братковський
Велебний ксьонджe,
Пророк єси ти правду пресвяту,
Що кара, смерть підбурює повстання.
Ксьондз
Але й з пища найкращі сили теж.
З тобою я одвертий, любий сину,
І лиш любов та лагідний прихил
Примусили мене піти до тебе...
Не в вірі річ: для влади байдуже,
Яким хрестом ти славиш свого бога;
Для неї лиш покора дорога,
Вона ціпить твоє слух'янство...
Братковський
Мало:
Вона бажа принизити мене,
Зламать внівець мої переконання,
Оганьбити величний наш псалом,

Оплямити на очі нашу правду!
Ксьондз
Але за те — життя і пільга всім,
А цим добром скористуватись можна...
Я б відплатив вет за вет владі тій:
Коли вона примусом вимагає,—
Піймав би я на гак її саму...
Братковський
І ти б мені, найпревелебний отче,
Порадив що?
Ксьондз
Прикинутись, а потім... вільний шлях.
Братковський (з ухмилкою).
Прикшгутись? Це й сторож мені радив...
Ксьондз
Вони тобі все, все дадуть,— клянусь!
Подумай! Ет, аби з тюрми за двері!
Чекає там подружжя дороге
З малим синком... По карі — й їм покута...
Братковський
Жона! Дитя!.. Знов запеклося тут!
(Вхопився за серце, встав і почав ходити).
Як боляче... як шкода серцю любих!
Що стапеться без мене з ними! Ох,
В моїх руках і мій, і їх рятунок...
(Зупиняється збоку).
Як порива привабами життя!..
(Ламав руки).
Від полум'я у мене сохне мозок...
І в'яне міць.
(Пауза. Видко страждання. Осмілився і підходить швидко
до ксьондза).
Ні, краще нагла смерть,
Аніж життя, зганоблене шельмовством,
Я радощів безчестям не куплю!

Неправдою не обороиш правди,
Оманою тільки послужиш лжі,
А лжа єсть князь ненависті і ґвалту,
Який весь люд опріг в тяжке ярмо,
Кайданами скував і руки, й розум,
І вільний дух принизив...
Сину мій!
Ясна душа у тебе й серце чисте;
Святий вогонь любові гріє їх,—
Високе то надання бога слави...
Побереяги ж посудину драгу,
В якій лежать предвічного клсйполи.
О, вороги ненатлі і сліпі,
Вони її не пошанують!
Братковський
Отче!
За правду смерть — се правди торжество,
Святих думок над темністю звитяга!
Ксьондз
0 сину мій! Ти переміг мене,
Твоїй душі величній я вклоняюсь...
Лукавити не можу: так, борець
За грішний мир, навчитель найсвятіший,
Поніс на хрест за нас свою любов!
Братковський
Твої слова мастять єлеєм рани
1 серце се воложать...
Ксьондз (палко).
Ні, не вмреш!
Іду благать... Надіюся на бога!
Ти все святе порушив в серці сім...
Як жаль тебе!.. Як я... моя дитино,
Тебе люблю!.. Повір,— бажав добра!..
Братковський
О, вірю я! (Кидається, цілу в йому руку).

Ксьондз (обніма).
Мій друже, мій коханий!
За тебе хай заступиться господь
І ризою небесною окриє!
Ох, що за міць — незміряна любов!
Коли б вона опанувала миром,
То віри всі собою б поняла
Й посіяла б на цілім світі щастя...
Благослови ж бездольця, всеблагийі
В'язень став навколішки.
Скрепи йому і серце, й волю; душу ж
Прийми п свої оселища ясні!
Мужайсь,— іду... і визволю... Сподійся!
Братковський (обніма).
Мій батьку... мій єдиний...
Ксьондз (зрушений до сліз, показує на небо).
Бог єдині
(Виходить).
Сторож бере свічку і хутко зачиня двері.

ЯВА VIII

Братковський сам.
Братковський (по паузі).
Кінець всьому: вже вороття немає,
Що суджено, те й збудеться... Я рад,
Що переміг себе й палку спокусу...
Ах, далі все!.. (Пауза).
Жде кара й смерть... Нехай!
Лукавлять ті, що волю обіцяють...
(Пройшовся хитаючись і сів коло столу, де й склянка
з вином).
Мов силу хто у мене одібрав,
І голова мов туманбм повита...
А! Ось вино... Доп'ю і підкріплюсь,
Та ляжу ще, щоб ніч сю перебути...

(Лягав).
Ах, ксьондз який... про волю мою дба...
Таких ксьондзів не бачив... Я спокійно
На його здамсь... Ох, ноги, руки й все
Мов олпвом налите... Годі ж, годі
Бентежитись... Аби ця ніч пройшла,
А доля ще нам посприя... Я певен...
(Тихо засипа).
Починається провідна музика.
ЯВА IX
Знову з'являються на тюремній стіні хмари; стіна під ними вникав і замість неї виникав друга картина: небагата, але чиста кімната, мов спальня; ліжко, коло його колиска, багато книжок, жіночі роботи; все охайливо, привітно вбрато.
ПаніТася сама.

Тася-иати (що була в першій картині панною, коли" ше свою дитину й співа).
Люлі, люлі, люлі!
Спи, мій синку любий,
Поки не мав згуби,
Поки лиха не зазнав
І бездольців не вбачав!
Люлі, люлі, дитино!
Моя зірко єдина!
Пройдуть хутко дні ясні
У рожевім тихім сні
І настануть нудні,
Повні праці будні;
Станеш, синку, підростать —
Будеш долю проклинать...
Люлі, люлі, дитино,
Моя зірко єдина!
Як зростеш, мій сину,
Полюби Вкраїну,

Бийся за голоту,
Що несе скорботу.
Поки пекло скрізь, не дбай
Про свій власний тихий рай!
Люлі, люлі, дитино,
Моя зірко єдина!

ЯВА X

Ті ж і Степан.

Степан (входить).

Голубонько, воркота моя тиха!
Втомився я: все квапивсь покінчить,
Щоб тут уже, в раю своїм, спочити...
(Обніма її).
Та ся (обніма).
Ти трудишся надміру, любий мій,
Тра обачніш: надірвеш швидко сили.
(Лащиться).

Степан

Тася

Степан

Тася

Степан

Ще молоді, хай постаткують...

Ой,

А як впадуть, то лихо нас осяде...

Хай спить воно, до нас не зазира,
Поки в моїй господі сяє сонце...
А що синок?

Всміхається уже —
Либонь, йому райські садочки сняться.

Всміхається? Е, знати, вже юнак!..
Дай я візьму на руки... (До колиски),
Тася (попереджа).
Жаль, розбудиш...
Не ::_спалось; хай краще спочива
Та Е"5ира краси, здоров'я, сили...
Степан
Нехай, нехай; я полюбую й так.
(Зазира).
Любесенький!.. Ой, трудно утриматись,—
Не чмокнути в рожеві вустоньки,
Не ущипнуть пампушечок біленьких,
Не погойдать...
У а с я (цілує Степана).
Коханий, любий мій!
А придивись,— та то ж твоє обличчя:
І ніс такий, і брови, й вустоньки,
І весь оклад... та навіть і ухмилка
Твоя, твоя! Я тим його люблю
Ще запальніш; бо як тебе немає,
То на своє дивлюся немовля,
І в рисах тих вбачаю його батька,
Єдиную дружиноньку мою! (Обніма)*
Степан
Єдинеє ти щастя І
Т а с я (похопившись).
Добре щастя!
Базікаю, а в думку й не візьму,

Що чоловік спрацьований, голодний,—
Вечеряти б...
Степан
Та не турбуйсь: мені
Не хочеться і їсти,— все б дивився
На вас обох...
Та ся (порається).
Ха-ха! Обридли б так!..
Ти не вважай, що я б то не хазяйка:
У мене все готово,— я сама
Вже пораюсь, без наймичбк і служок.
Ти тим здивуй...
Степан (скида жупан).
О серце дороге!
Але, на жаль, змозолиш рученята...
Тася
Ні, не на жаль: так треба, бо німі
Без діл слова; а ми повинні з людом
Зрівнятися у праці.. Приклад той
Підніме нас і нашу думку братства
Поширить враз...
Степан
Голівко золота!
Дивуюся й вклоняюсь твоїй силі:
Перемогла й надання родове!
Тася
Ой, не хвали, ще перехвалиш...
Степан
Зроду!
Тася (жартливо).
А все ж таки ти гребаєш... Не йыеш
Моїм рукам, смаку моему віри...
А я і мед вварила...
Степан
Ну, давай,

Скуштуємо!..
Тася (подав на таці).
Тільки не гримай дуже,
Коли невлад!
Степан (сміється).
Я невпросимий...
Тася (налива в кубок).
Ой?!
Ну, пий... Куштуй! (Ставить кубок),
Степан (п'е).
Чудовий! Нектар а неба!
З тобою — рай!
Тася (весело).
Як рада я!
Степан
А я
Не знаю й як! Без міри!
(Раптом обнімав жінку).
Тася
Ой, помалу,
Аж налякав! (Цілув його).
Ось і тобі ж! (Підлива).
Ну ж, пий!
Нам бог послав таке надмірне щастя,
Що аж боюсь...
Степан
Не бійсь!
Не зламлеться!

Тася (любує на нього. Пауза).
А справа як?
Степан
Росте, росте й перемагав темінь.
Прокинулась гордота у рабів:
Хай нам Палій подасть лиш гасло — разом

Ми почнемо святую боротьбу.
Тася
Коли б скоріші
Степан
Ще зачекати треба,
Поки на світ розвидниться.
Тася
Хіба ж
Напасники дадуть діждатись днини?
Степан
Б, сплять вони, вважаючи всіх нас
За немічне, якесь мізерне бидло...
Я маю вже палких товаришів,
Які думки громади розповсюдять
І сили всім бездольним насталять.
Тася
О, ти всьому і голова, і серце,
Моя пихо, моя гордото! Як
Тебе люблю, кохаю і молюся
Твоїй святій, проясненій душі!
Степан (обніма).
Ти — мій клейнод, твоя підмога — сила!
Тася
Тривай, либонь, прокинулось дитя. (Підбіга).
Степан (за нею).
Сміється? Гей, сюди давай хлопчину!..
Посадимо на ногу верхи...
Тася (нахилилась над колискою).
Стій!
Впорядимось... О, потягусі-гусі!

ЯВА XI
Ті ж і Остап.
Остап (вбіга).
Там гвалт вчинивсь; накрили вже кількох...

Всі ждуть тебе... твоєї хочуть ради:
Чи утікать, ховатись по кутках,
Чи виступать проти катів?
Степан (стоїть хвилину, остовпівши).
Як зразу
Затемрпвся мій ясний день; знялась
Негадано розсатаніла буря
І все зносе!
Остап
Так краще почекать,—
Не побороть нам ворога тепера!
Степан
А тих, що вже узято до тюрми,
Лишити там на згубу?
Остап
Що ж ми вчиним?
Степан
А справу як? Втоптати у багно?
Остап
На час... поки своїх і сім'ї...
Степан (палко).
Сбром
Про себе дбать, коли братів-борців
На терези положена вже доля!
Тася
Так, милий мій! Не буде щастя нам,
Коли наш брат конатиме в неволі...
Ти всіх будив, так будь же на чолі:
Іди туди, куди повинність кличе!
Степан
В твоїх очах горить вогонь святий,
В твоїх устах пророче слово чую...
Іду! Прощай... Але як ви самі
Зостанетесь серед лихої бурі?
Холоне кров... і серце замира..

Хто захистить?
Тася
Той, хто керує світом!
Йому дитя я доручу своє,
Сама ж піду, з тобою попліч стану...
Степан
Єдиная!
Остап
Орлице наша!
Степан
Ти
Розправила крило мені; внов чую
Одвагу а міць...
Тася
На бога уповай
І не тужи за нами: всі тепера
Одна сім'я, зневажена сім'я!
Остап
Сюди ідуть... Я чую брязкіт шабель...
То вороги!
Степан
Вперед! Не подавайсь!!
Зразу темрява; картина зникав, музика, що тропіки раніш почалась, проводить тривогу, бій барабана, гвалт і лемент, а далі проводить, в тім же настрої, монолог Степана; а він уже устиг непримітно лягти знов на ліжко.

ЯВА XII

Братковський сам.
Братковський (схоплюється з ліжка, не прокидаючись, а ніби в забутті, в кошмарі). Держи!.. Тримай
двері!.. Ламають... Ой, упали!.. Стійте! (Кидається по
хаті). Там дитя!.. Гей, собаки, бузувіри! На одного?.. її ж
ва що?., На бога! Не руште!.. Мене... я винен... Ай! За косу
тягнуть!.. Ііробії.. Об одвірок голова її вдарилась... Звірі...

Кров... несила... Ох, смерть і
При кінці монологу натикається на ліжко, падав головою вже до акторів і стогне; потім помалу затихає; музика теж з бурної переходить в небесну гармонію і проводить монолог матері Степана до появи коменданта.

ЯВА XIII

З'являється ніби на хмарах постать матері в'язня. Вона сходить 8 хмар і наближається до сина, кладе йому руку на чоло і промовляє під музику.

Мати

Настав твій час, мій сину дорогий,
І разом ти забудеш усі муки;
Натерпівся до станньої снаги
І натрудив свої мозольні руки...
Так відпочинь, голівку прихили
До матері незрадливого лона:
Тобі воно і там буде заслона,
Де богрві складаються хвали...
Заспи ж, засни, позбудься того лиха,
Присплю тебе і приголублю стиха.
Не нарікай, що ламлеться життя,
Що мало втіх зажив на цьому світі,—
Ти вип'єш ківш завчасний забуття,
Не сплямивши ясного щастя й миті.
Не нарікай, що марно твої дні
Яскравою стягою промайнули:
Твоя любов розбуркала знебулих,
А смерть твоя скріпить ряди рясні,
Й замає стяг братерства, правди, волі...
Засни ж, спочинь,— ти потрудивсь доволі.
Хмари розходяться, і уявляється райська, чудова глибінь.
Дитя моє, коханий раю мій!
Все, що здолав, ти учинив, мій сину;
Тебе я в край надзоряний, ясний

На хмарах цих знесу до одпочину...
Звідтіль, з ясних незміряних глибінь,
На землю ми зорітимем щохвилі,
Болітимем за наших друзів милих,

Благатимем і щастя, й долі їм.,.
Засни ж, спочинь на материнім лоні,—
Настраждавсь ти в братерній обороні
Барабан — і все вникав; внов тюремна стіна. У вікно раніше ще світало, а тепер ванявсь перший промінь.

ЯВА XIV
Ті ж і комендант, ксьондз, сторож та два вартових.
Сторож (увійшов).
Спить тихо які
(Одвертається а плачем).
Комендант зупинивсь нерішуче; два вартових стали на дверях; за дверима далі видко двох катів. Раптовий грій барабанів.
Братковський (схоплюється).
Що се? Зоря і ранок?!
Ксьондз
Мужайся!
(Показує на небо).
Там єсть милосердний суд,
А тут лихих не ублагаєш, сину!
Комендант
Готовсь! Прощайсь! Кати ждуть...
Братковський (притискав святе письмо до лона).
Боже мій!
(Скам'янів).
В двері з нелюдським лементом вривається пан і Тася і припадав до ніг в'язня.
Завіса